

pilota-lovca Cvitana Galića, pilota-lovca Zlatka Stipčića koji je i slikar-amater te dr. Herberta Slavka Lemešića i samih autora knjige.

Iscrpno je obrađeno poglavlje *Hrvatska zrakoplovna legija*. Poglavljenik je kao saveznik Njemačke, ponudio stvarnu pomoć u borbama na Istočnom bojištu, pa se već u srpnju 1941. dobrovoljno prijavilo 1000 zrakoplovaca, 500 pješaka i nekoliko stotina mornara. Nakon ispraćaja zrakoplovni legionari odlaze na školovanje u Greifswald i već u listopadu kreću na borbene zadatke protiv Crvene armije. Sastav Legije zrakoplovstva činila je 4. zrakoplovna pukovnija pod zapovjedništvom Ivana Mraka, a u njezinu sastavu bila je 4. lovačka skupina pod zapovjedništvom Franje Džala s 10. i 11. lovačkim jatom i 5. bombarderska skupina pod zapovjedništvom Vjekoslava Viževića s 12. i 13. bombaškim jatom. U Lovačkoj skupini bilo je 202 zrakoplovaca, a u Bombarderskoj 154 zrakoplovaca. Legija je raspuštena 21. srpnja 1944., a od osoblja je osnovana Hrvatska zrakoplovna izobrazbena skupina. Poglavlje je ilustrirano brojnim fotografijama osoba-bombaša i lovaca, prizorima iz života na ratištu, tipova zrakoplova sa serijskim brojevima, naoružanjem, tehničkim osobljem, a razrađene su i taktičke oznake. Ni dugogodišnja prethodna istraživanja nisu otkrila da je maskiranje zrakoplova u NDH bilo uređeno odgovarajućim propisom. Autor Danijel Frka izradio je crno-bijele tehničke crteže i u boji zrakoplova kako bi olakšao posao maketarima koji će poželjeti izraditi makete prema predlošcima u knjizi.

U poglavlju *Posebne postrojbe* obrađeni su sastav i djelovanje Protuzrakoplovne obrane NDH s popisom stožera i postrojba, protuzrakoplovnog naoružanja, a i povijesti prve padobranske lovačke bojne. Zanimljivi su i opisi pilotske škole u zrakoplovnoj luci Rajlovac (Sarajevo), Borovu, Petrovaradinu i talijanske škole u Mostaru i vojno jedriličarske škole u Svetoj Nedjelji kraj Zagreba. Najveći broj zrakoplovaca školovao se u Njemačkoj u mjestu Fürth i Greifswald, a trinaest njih završilo je zrakoplovnu akademiju u talijanskom gradu Caserti.

Opisan je i svršetak hrvatskoga zrakoplovstva na stranicama 131.-146., i tu doznajemo kako se veći dio zrakoplovnog osoblja koji nije prebjegao u partizane povlači, s glavinom snagom NDH prema Bleiburgu. Za sobom su na uzletištima Pleso, Lučko i Borongaj ostavili nered, spaljene zrakoplove i napuštene hangare. Od eskadrile koja je imala oko 500 zrakoplova do danas su očuvana samo dva zrakoplova, i to oštećeni lovac Fiat G. 50 bis, u Muzeju zrakoplovstva u Beogradu i jedan školski zrakoplov Bücker Bü 131 Jugmann u Tehničkom muzeju Zagreb.

Prikazani su vojni i politički čimbenici u razdoblju od 1941. do 1945., ustrojstvo hrvatskih oružanih snaga, partizanski rat i borbe na Istočnom bojištu te opća društveno-politička situacija i previranja do sloma NDH.

Ova knjiga faktografski i kronološki predočuje javnosti ustroj zrakoplovstva u oružanim snagama NDH i poslužiti će znatiteljnicima kao udžbenik, a istraživačima istodobno kao vodič pri budućoj stručnoj obradi.

Rhea Ivanuš

ILIJA JAKOVLJEVIĆ, Konclogor na Savi Zagreb, Zagreb 1999., 354 str.

U većini dosadašnjih radova memoarskog karaktera bivših zatočenika jasenovačke skupine logora u koji se ubraja i logor Stara Gradiška, uglavnom prevladava negativan emocionalni stav prema sveukupnoj situaciji u logoru, a poglavito prema zapovjednicima i dužnosnicima logora, od onih iz samog vrha zapovjedništva, pa sve do običnih čuvara logora. Takvo emocionalno negativano stajalište razvidno je već iz samih naslova takvih

knjiga kao na primjer: *Grad mrtvih*, *U mučilištu* pakla *Jasenovac*, *Doživljaji i putovanja do slobode* i drugi. U svim tim djelima memoarskog karaktera logori Jasenovac i Stara Gradiška su opisivani kao pakao i mučilište, a osobe koje su u njemu bile zapovjednici i dužnosnici kao "najveći zločinci", "ljudi zvijeri", "krvnici", "koljači u službi mračnog uma" i slično. Razumljivo je da većina autora koja je odlučila pisati o toj temi nije izlazila izvan politički postavljenih okvira, načela i pokazatelja, jednim dijelom zbog osobnih statusnih probitaka, a drugim zbog vlastitih uvjerenja.

Nasuprot takvim pristupima i prikazima, nedavno je u izdanju Konzora objavljena knjiga *Konologor na Savi* Ilije Jakovljevića, bivšeg zatočenika logora Stara Gradiška, a koju je autor zaključio na Uskrs 1943. godine. Riječ je o svojevrsnom romaniziranom dnevniku, gdje je Jakovljević na literaran način opisao sve suprotnosti, borbe i okrutnosti u logoru Stara Gradiška u razdoblju 1941-1942. godina, kada je boravio u njemu.

Ilija Jakovljević je rođen u Mostaru, a poslije školovanja u Sarajevu i Zagrebu postaje uglednim odvjetnikom, književnikom i novinarom. Bio je pristaša Hrvatske seljačke stranke i uređivao nekoliko časopisa i novina kao primjerice "Hrvatski Dnevnik". U logor Stara Gradiška je otpremljen zajedno s povećom skupinom profesora, znanstvenika i intelektualaca, već u listopadu 1941. godine. U mjesecima koji su slijedili neki od njih su usmrćivani ili oslobođani, a Jakovljević je ostao sam u logoru do 17. prosinca 1942. godine. Jakovljević opisuje kako se dolaskom u "ustaški sabirni logor" u Staroj Gradišci pred njim srušio "čitav jedan svijet", kako je bio "zgranut nad svakidašnjim zbivanjima, te "poželio da se nikada više ne rodim, ja sam se ponovno rodio". Opisujući logorsku svakodnevicu uspoređuje je sa "šaranima u akvariju, ulovljenim ribama koje gostioničari drže u posudama napunjenim vodom i kada im se prohtije, izvuku jednu ili više njih, udare ih utegom po glavi, a ostali čekaju da na njih dođe red". Unatoč svoj neizvjesnosti, dramatičnosti i sivilu u kojem se našao Jakovljević opisuje i kako "boje uskomešane, pijane plešu po oblacima, duboko pod nama, a mi smo nad njima u svijetu bajke" te dodaje kako i pored mračne stvarnosti čovjek bar na tren može "postati dijete i zaploviti jezerom sanjarenja". Pored ovakvih literalnih opisa autor donosi i autentična svjedočanstva smrti književnika Grgura Karlovića i Pavleka Miškine, te političara Karla Kovačevića.

Autor je istaknuo da ovaj njegov rad nije kronika i zato se ne drži strogo vremenskog slijeda događaja, nego piše onako kako se čega prisjeti. Ističe da ne može događaje tako poredati da se dobije cjelovita slika, nego je čitatelj mora sam stvarati, jer su ljudi u događajima, a događaji su povezani s njima i međusobno se isprepliću.

Jakovljević je pušten iz logora Stara Gradiška potkraj 1942. godine, te je iako stalno pod prismotrom 1944. godine prešao na "oslobodeni teritorij" i krenuo "ususret novim događajima" i "znajući da kao i toliki drugi možda neće dočekati spas naroda, ali spašavajući svoju osobnu slobodu, ja ujedno spasavam i svoju dušu".

Poslije 1945. godine Jakovljevićeva građanska politička orijentacija i kršćanski svjetonazor dovode u sukob s novom vlašću. Razišao se je s komunističkim, boljševičkim mentalnim sklopom. 1948. godine uhićen je u svezi s Hebrangovim uhićenjem, te trebao svjedočiti o Hebrangovu i svom držanju u logoru Stara Gradiška. Zbog toga je 28. listopada 1948. godine po nekima izvršio samoubojstvo, a prema drugima je ubijen zajedno s ostalima iz "afere Hebrang".

Otkriće rukopisa Ilije Jakovljevića o zatočeništvu u ustaškom logoru u Staroj Gradišci 1941. i 1942. godine, predstavlja pionirski, priželjkivani i poželjni pristup o tragičnim događajima iz naše prošlosti i postavlja nove moralne, intelektualne, i druge zahtjeve.

Davor Kovačić